

Buhârî'nin *Şahîh*'inde Ahmet b. Hanbel'den Hadis Rivayet Etmemesinin Gerekçeleri Üzerine Bir Tahlil

Recep BİLGİN | <https://orcid.org/0000-0002-2858-3039>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | recepbilgin69@hotmail.com

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi | <https://ror.org/056hcgc41>

Hadis | Antakya, Türkiye

Öz

Güvenilir hadis kaynaklarının başında Buhârî'nin *el-Câmi'u-ş-Şahîh* isimli eseri gelmektedir. Buhârî, yaklaşık 600 bin hadisi toplamış ve kendi belirlediği kriterlere göre en sağlam rivayetleri bir araya getirerek meşhur eserini telif etmiştir. Buhârî, yaşadığı dönemde hemen hemen tüm ilim merkezlerini gezerek devrin tanınmış muhaddislerinden hadis rivayet etmiştir. Abbâsî devletinin hilafet, ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'a gelmiş, meşhur muhaddislerden Ahmed b. Hanbel'in derslerine sekiz ayrı periyotta katılmış ve ondan istifade etmiştir. Ancak Buhârî'den bir önceki nesil ve tabakada yer alması bakımından, *el-Câmi'u-ş-Şahîh*'e kaynaklık etmesi beklenirken, Buhârî'nin üç hadis dışında Ahmed b. Hanbel'den rivayette bulunmaması ilmi açıdan merak uyandırıcı bir konu olmuştur. Bu çalışmada, Buhârî'nin *el-Câmi'u-ş-Şahîh*'inde Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerine yer vermeme sebeplerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Araştırmada öncelikli olarak Buhârî'yle Ahmed b. Hanbel arasındaki rivayet ilişkisi ve Ahmed b. Hanbel'in hadis külliyatındaki rivayetlerinin sayısal verisi üzerinde inceleme yapılmıştır. Ardından, Buhârî'nin, Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemesinin muhtemel gerekçeleri arasında yer alan; Buhârî'nin, Ahmed b. Hanbel'in hocalarından hadis rivayet etmesi ve Ali b. el-Medîni faktörü, Ahmed b. Hanbel'in hadis rivayetini bırakması, halku'l-Kur'ân/mihne olayı ve tahrîcde benimsenen metot gibi hususlar tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Rivayet, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Gerekçe.

Atıf Bilgisi

Bilgin, Recep. "Buhârî'nin *Şahîh*'inde Ahmed b. Hanbel'den Hadis Rivayet Etmemesinin Gerekçeleri Üzerine Bir Tahlil". *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 177-190. <https://doi.org/10.32950/rid.1301430>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 23.05.2023	Kabul Tarihi: 11.10.2023	Yayın Tarihi: 20.10.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

An Analysis on the Reasons Why al-Bukhārī didn't Narrate Hadīth from Aḥmad b. Ḥanbal in his *al-Jāmi' al-Ṣaḥīḥ*

Recep BİLGİN | <https://orcid.org/0000-0002-2858-3039>

Assistant Professor | Author | recepbilgin69@hotmail.com

Hatay Mustafa Kemal University | <https://ror.org/056hcgc41>

Hadith | Antakya, Türkiye

Abstract

The leading source of reliable hadith is al-Bukhārī's work *al-Jāmi' al-Ṣaḥīḥ*. al-Bukhārī collected about 600 thousand hadiths and brought together the most reliable narrations according to the criteria he determined, and compiled his famous work. During his lifetime, al-Bukhārī visited almost all science centers and narrated hadiths from well-known hadith scholars of the time. al-Bukhārī came to Baghdad, which was the caliphate, science and cultural center of the 'Abbāsīd state, attended the lectures of Aḥmad b. Ḥanbal, one of the famous hadith scholars, in eight different periods and benefited from him. While Aḥmad b. Ḥanbal is expected to be the source of *al-Jāmi' al-Ṣaḥīḥ*, in terms of being in the generation and *tabaqā* preceding al-Bukhārī, but the fact that al-Bukhārī did not narrate from him except for three hadiths has been a scientifically intriguing issue. In this study, it is aimed to reveal the reasons for not including Aḥmad b. Ḥanbal's narrations in al-Bukhārī's *al-Ṣaḥīḥ*. In the research, firstly, the relation of narration between al-Bukhārī and Aḥmad b. Ḥanbal and the numerical data of Ḥanbal's narrations in hadith corpus were examined. Then, among the possible reasons why al-Bukhārī did not narrate hadith from Aḥmad b. Ḥanbal; issues such as al-Bukhārī's narration of hadiths from Ḥanbal's teachers and Ali al-Madīnī factor, Ḥanbal's abandonment of hadiths transmission, the event of *khalq- al-Qur'ān / miḥna* and the method adopted in *takhrij* were analyzed.

Keywords

Hadith, Narrative, al-Bukhārī, Aḥmad b. Ḥanbal, Reason.

Citation

Bilgin, Recep. "An Analysis on the Reasons Why al-Bukhārī didn't Narrate Hadīth from Aḥmad b. Ḥanbal in his *al-Jāmi' al-Ṣaḥīḥ*". *Rize Theology Journal* 24 (October 2023), 177-190. <https://doi.org/10.32950/rid.1301430>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 23.05.2023	Date of Acceptance: 11.10.2023	Date of Publication: 20.10.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri şeklinde tezahür eden, sünnetin yazım formu olarak nitelenen hadisler, İslâm dininin Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı olması; Kur'ân'ın ve ilâhî iradenin her alandaki maksadını ortaya koyması bakımından ayrı bir önem taşır. Bu öneminden dolayı Kur'ân'ın ilk muhatabı sahâbîler, Hz. Peygamber'in her açıklamasını ve hareketini pür dikkat takip ederek hafızalarına naksetmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber'in teşvikleri sayesinde sahâbîler, hadisleri dinleyip öğrenmiş ve öğrendiklerini başkalarına aktarmışlardır. Hz. Peygamber'den izin alan bazı sahâbîler, öğrendikleri hadisleri hem ezberlemiş hem de yazmışlardır. Hıfz ve kitâbet dönemi olarak adlandırılan bu dönemde hadisler kayıt altına alınmıştır. Daha sonra hadisler tespit ve tedvin edilmiştir. Tedvin döneminden sonra, hadislerin belirli sisteme göre sıralanıp ve sınıflandırıldığı tasnif dönemi başlamıştır. 2./8. yüzyılın ortalarından başlayarak 4./10. yüzyılın başlarına kadar devam eden bu dönem, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Buhârî'nin (ö. 256/870) de içinde bulunduğu ve birçok muhaddisin hadisleri konularına veya râvilerine göre tasnif ederek kitaplaştırdığı dönemdir. 3./9. yüzyılda konularına göre tasnif edilen en önemli hadis eserleri arasında *Kütüb-i Sitte* yer almaktadır. Bu eserlerin içerisinde, Buhârî ile Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-şahîh*'leri yalnızca sahih hadisleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Buhârî'nin sahih hadisleri bir araya getirerek *el-Câmi'u's-şahîh*'ini tasnif ettiği yıllar, tam da Ahmed b. Hanbel'in zirvede olduğu ve Bağdat hadis meclislerinde, ismi Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) gibi meşhur muhaddislerle birlikte anıldığı yıllar olması bakımından dikkat çekmektedir.

Buhârî, Ahmed b. Hanbel'in derslerine sekiz ayrı periyotta katılmış ve ondan istifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in, bir önceki nesil ve tabakada yer alması bakımından *el-Câmi'u's-şahîh*'e kaynaklık etmesi gereken râviler arasında olması beklenirken, Buhârî'nin üç hadis dışında ondan rivayette bulunmaması başta İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) olmak üzere birçok muhaddisin dikkatini çekmiştir. Buhârî'nin zayıf olması sebebiyle tenkit edilen seksen kadar râviden rivayette bulunup da Ahmed b. Hanbel gibi meşhur bir muhaddisten rivayette bulunmaması, üzerinde araştırma yapılmasını gerekli kılan önemli bir konudur. Ahmed b. Hanbel ve Buhârî hakkında çok sayıda araştırma ve inceleme yapılmışsa da hadis literatüründe Buhârî'nin, Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemesinin nedenleri üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, öncelikli olarak Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şahîh*'inde Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerine yer vermeme sebeplerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amacın gerçekleşmesiyle, alandaki boşluğun doldurulacağı ve literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Çalışmada öncelikli olarak Buhârî ve Ahmed b. Hanbel arasındaki rivayet ilişkisi ve Ahmed b. Hanbel'in *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarındaki rivayetlerinin sayısal verileri üzerinde durulacaktır. Ardından Buhârî'nin, Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemesinin muhtemel gerekçeleri arasında yer alan; Buhârî'nin, Ahmed b. Hanbel'in hocalarından hadis rivayet etmesi/Ali b. el-Medîni faktörü, Ahmed b. Hanbel'in hadis rivayetini bırakması, halku'l-Kur'ân/mihne olayı ve tahrîcde benimsenen metot gibi hususlar araştırılarak incelenecektir.

1. Buhârî ve Ahmed b. Hanbel Arasındaki Rivayet İlişkisi

Ahmed b. Hanbel 164/780 yılında Bağdat'ta doğmuş ve 241/855 yılında yine Bağdat'ta vefat etmiştir. Buhârî ise 194/810 yılında Buhara'da doğmuş, 256/870'te Semerkant'a yakın bir kasaba olan Hartenk'te vefat etmiştir.¹ Buhârî hicrî 2. yüzyılın sonlarında dünyaya geldiğinde Ahmed b. Hanbel 30 yaşındaydı. Kûfe, Bağdat, Basra, Belh, Şam, Humus, Mekke, Medine, Merv, Rey, Mısır ve Nîşâbü'r gibi kentlere yolculuk yapmış, Basra'da beş, Hicaz'da ise altı yıl ikamet etmiştir.² Buhârî sekiz defa Bağdat'a gitmiş ve her gidişinde Ahmed b. Hanbel'in ilim meclislerine katılmış ve ondan istifade etmiştir. Onun, Ahmed b. Hanbel'in ilim meclislerine ilk katılışı 16 yaşında 210 yılında gerçekleşmiştir.³ Ahmed b. Hanbel ile vedalaştığı son görüşmesinde söylediği "İlmi ve insanları (burada) bırakıp da Horasan'a mı dönüyorsun?"⁴ şeklindeki ifadesinden Buhârî'nin, Bağdat'ta kalmasını arzuladığı anlaşılmaktadır.

Buhârî telif ettiği eserlerinde, Ahmed b. Hanbel'e çeşitli şekillerde atıfta bulunarak onun görüşlerine ve rivayetlerine yer vermiştir. *el-Câmi'u's-şahîh*'inde Ahmed b. Hanbel'den üç hadis rivayet etmiş ve bu rivayetlerden ikisini doğrudan Ahmed b.

¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Şikât* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 9/113.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 2/322; Muhammed b. Ahmed b. 'Usman b. Kaymaz ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 12/394-95.

³ Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/403.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/340.

Hanbel'den naklederken,⁵ birisini hocası Ahmed b. el-Hasan tarikiyle nakletmiştir.⁶ İbn Hacer, Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den doğrudan yapmış olduğu rivayetlerin müzâkere ya da icâzet yoluyla alınan hadisler olduğunu belirtir.⁷ Buhârî ayrıca bu rivayetlerin dışında “Terasta, Minberde ve Tahta Üstünde Namaz Kılmak” bâb başlığında geçen bir hadis konusunda Ahmed b. Hanbel'in görüşüne yer vermiştir.⁸ *el-Câmi'u's-şahîh*'te Ahmed b. Hanbel'in ismi üçü hadis, biri de görüş olmak üzere, dört yerde geçmektedir.

Buhârî, zayıf raviler hakkında telif ettiği *Kitâbu'd-Du'afâ'i's-şagîr* isimli eserinde dört râvi hakkında Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermiştir.⁹ Namazda elleri kaldırmamanın sünnet olduğuna dair yazdığı *Qurretü'l-ayneyn bi-ref'i'l-yedeyn fi's-salât* isimli eserinde dört yerde Ahmed b. Hanbel'in ismini zikreder.¹⁰ Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine ve rivayetlerine en fazla atıf yaptığı eseri *el-Câmi'u's-şahîh'ten* önce yazdığı *et-Târîhu'l-kebir*'dir. Buhârî bu eserinde sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn başta olmak üzere kendi dönemine kadar hadis nakleden râviler hakkında kısa bilgilere yer vermektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in hangi râvilerden hadis dinleyip kendisinden de hangi râvilerin hadis aldığı bilgisine yer vererek onun adını 42 yerde zikreder.¹¹ Buhârî *et-Târîhu'l-kebir*'de, ilgili râvi bilgisine yer verdiği sırada, doğrudan Ahmed b. Hanbel'in o râviden rivayet ettiği altı hadisi zikreder.¹² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*'de Ahmed b. Hanbel'den rivayet ettiği hadislerden hiçbirisine, *Şahîh*'inde yer vermemiştir. Ancak *et-Târîhu'l-kebir*'de Ahmed b. Hanbel'den rivayet ettiği “ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَثْمَانَ بْنِ صَفْوَانَ” hadisini¹³ *Şahîh*'inde “ حَدَّثَنَا أَبُو التَّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرٍو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِالْمَدِينَةِ ” şeklinde farklı bir tarikle tahrir etmiştir.¹⁴

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'inde Ahmed b. Hanbel'den nüşre muskası (sihir yoluyla sihri çözmek) hakkında rivayet ettiği “ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ: نَا عَبْدَ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَنَا عَقِيلُ بْنُ مَعْقِلٍ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – قَالَ: "هُوَ مِنَ الشَّيْطَانِ"، يَعْني حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا عَقِيلُ بْنُ مَعْقِلٍ، سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنْبِهٍ يُحَدِّثُ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: “ 275/889) *es-Sünen*'inde “ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا عَقِيلُ بْنُ مَعْقِلٍ، سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنْبِهٍ يُحَدِّثُ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: “ قَالَ: هُوَ مِنَ عَمَلِ الشَّيْطَانِ ” şeklinde rivayet edildiği görülmektedir.¹⁵ Mezkûr hadis, aynı isnadla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde şöyle geçmektedir: “ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا عَقِيلُ بْنُ مَعْقِلٍ، سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنْبِهٍ، يُحَدِّثُ: “ قَالَ: هُوَ مِنَ عَمَلِ الشَّيْطَانِ ” şeklinde rivayet edildiği görülmektedir.¹⁶ Ebû Dâvûd mezkûr hadisi *haddesenâ* tahammül sîgasını kullanarak Ahmed b. Hanbel'den tahrir etmiştir. Tespit edilen verilere bakıldığında *et-Târîhu'l-kebir*'de Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen hadislerin sayısının, *el-Câmi'u's-şahîh*'te rivayet edilen hadislerin sayısından daha çok olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Buhârî, *et-Târîhu'l-evaşat*'ında 10 ayrı yerde Ahmed b. Hanbel'in ismine yer verir.¹⁷ Bunlardan üçünde, onun hayatıyla ilgili bilgi aktarırken; yedisinde ise râvilerle ilgili Ahmed b. Hanbel'in görüşleri ve rivayetleri bağlamında ona atıf yapar. O, tâbiîn ravilerinden Ebû Hazîm Seleme b. Dînâr hakkında bilgi verirken Ahmed b. Hanbel'den semâ yoluyla aldığı Uhud Dağı'nın sallanması hadisesiyle ilgili hadisin bir kısmını nakleder.¹⁸ Bu hadis, tam metniyle aynı tarikle *Müsned*'de de geçmektedir.¹⁹

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001), “Nikâh”, 25, “Libâs”, 55 (5879).

⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 89 (4473).

⁷ Ahmed b. 'Âli İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1379/1960), 9/154.

⁸ Buhârî, “Salât”, 18 (377).

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Kitâbu'd-Du'afâ'i's-şagîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976), 32, 51, 106, 121.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Qurretü'l-ayneyn bi-ref'i'l-yedeyn fi's-salât*, thk. Ahmed eş-Şerîf (Küveyt: Dâru'l-Erkâm, 1404/1983), 7, 28, 33, 79.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, thk. Muhammed b. Sâlih el-Debbâsî (Riyad: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 1440/2019), 1/397, 489, 504, 634, 2/133, 246, 288, 466, 469, 3/139, 495, 4/224, 319, 381, 5/239, 419, 6/97, 113, 303, 358, 365, 426, 8/104, 154, 9/24, 173, 187, 209, 312, 348, 436, 10/35, 40, 57, 78, 168, 263, 283, 380, 496, 11/194, 247.

¹² Detaylı bilgi için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 1/489, 504, 8/104, 154, 10/168, 11/247.

¹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 1/504

¹⁴ Buhârî, “Mevâkîtü's-Salât”, 12.

¹⁵ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb Arnaût v. dğr. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009, “Tib”, 9, 10 (3868).

¹⁶ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 22/40 (14135).

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evaşat*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Kahire: Dâru'l-Va'y, 1397/1977), 1/172, 292, 2/47, 232, 261, 335, 371, 375.

¹⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-evaşat*, 2/47.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/468 (22811).

2. Ahmed b. Hanbel'in Kütüb-i Sitte ve Diğer Hadis Kaynaklarındaki Rivayetlerinin Sayısal Analizi

Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den az sayıda Şahîh'in'de rivayette bulunmasının nedenlerine geçmeden önce diğer hadis kaynaklarında ne kadar sayıda ondan rivayette bulunduğu bilgisine yer vermek gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den neden rivayette bulunmadığı hususu daha iyi anlaşılacaktır.

Ahmed b. Hanbel'den İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), 2;²⁰ Dârimî (ö. 255/869), 1;²¹ Müslim (ö. 261/875), 21;²² İbn Mâce (ö. 273/887), 4;²³ Ebû Dâvûd (ö. 275/889), 233;²⁴ Tirmizî (ö. 279/892), 1;²⁵ Bezzâr (ö. 292/905), 1;²⁶ Nesâî (ö. 303/915), 16;²⁷ Ebû Ya'îlâ el-Mevsîlî (ö. 307/919), 0;²⁸ İbn Huzeyme (ö. 311/924), 1;²⁹ İbn Hibbân (ö. 354/965), 27;³⁰ Taberânî (ö. 360/971), 294;³¹ Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), 290;³² Beyhakî (ö. 458/1066), 290 hadis rivayet etmişlerdir.³³ Aşağıdaki tablo rivayet sayılarının sıralanışını çoktan aza doğru göstermektedir:

Ahmed b. Hanbel'den Hadis Rivayet Eden Muhaddisler	Hadis Sayısı
Taberânî	294
Hâkim en-Nîsâbü'rî	290
Beyhakî	290
Ebû Dâvûd	233
İbn Hibbân	27
Müslim	21
Nesâî	16
İbn Mâce	4
Buhârî	3
İbn Ebî Şeybe	2
Dârimî	1
Tirmizî	1
Bezzâr	1
İbn Huzeyme	1
Ebû Ya'îlâ el-Mevsîlî	0

²⁰ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Kitâbü'l-Muşanneffî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988), 7/274.

²¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed Dârânî (el-Memleketü'l-'Arabiyyetî's-Suûdiyye: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1412/2000), 2/191.

²² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "İmân", 74, 93, "Salât", 47, "Mesâcid", 22, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 9, "Hac", 46, 51, "Musâkât", 1, 6, "Cihâd", 15, 49, "Sayd", 3, "Libâs", 6, 12, "Âdâb", 3, 4, "Fedâil", 8, 13, 15.

²³ İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1395/1975), "Tahâret", 38, "Cenâiz", 9, 32.

²⁴ Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Ahmed b. Hanbel'den 249 kadar rivayet yer almaktadır. Bunlar içerisinde yaklaşık 233'ü hadis rivayetidir. Bazı örnek rivayetler için bk. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 1/21, 29, 44, 55, 65, 68, 87.

²⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî es-Sülemî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Sefer", 4.

²⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-Bezzâr, *el-Baḥru'z-zeḥḥâr/Müsned*, thk. Adil b. Sad vd. (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1430/2009), 7/201.

²⁷ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 2/5, 291, 405, 3/143, 301, 4/40, 366, 5/74, 108, 109, 6/283, 7/9, 9/177, 326.

²⁸ Ebû Ya'îlâ el-Mevsîlî, *Müsned*'inde Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerine yer vermediği gibi Buhârî ve Müslim'in rivayetlerine de yer vermemiştir. Onun Buhârî ve Müslim'in rivayetlerine vermemesi, bir önceki tabakaya yetişmiş olmasıyla açıklansa da bir önceki tabakada yer alan Ahmed b. Hanbel'den hadis dinlemesine rağmen ondan rivayette bulunmaması dikkat çekmektedir.

²⁹ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Şahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafâ A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1424/2003), 1/98.

³⁰ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Şahîhu İbn Hibbân*, thk. Muhammed Ali Sönmez & Hâlis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/266, 2/145, 242, 398, 3/64, 104, 249, 409, 429, 529, 4/16, 265, 5/241, 354, 6/350, 364, 374, 390, 394, 417, 460, 566, 633, 7/244, 254, 259, 463.

³¹ Taberânî *el-Mu'cemü'l-kebir*'de Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadislerin tamamını oğlu Abdullah'tan alarak rivayet etmiştir. Örnek rivayetler için bk. Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1414/1994), 1/66, 68, 69, 74, 78, 92, 155.

³² Bazı örnek rivayetler için bk. Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/50, 51, 52, 81, 92, 93, 102.

³³ Bazı örnek rivayetler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/50, 51, 75, 88, 120, 126, 159, 177.

Kütüb-i Sitte musannifleri içerisinde hoca-talebe ilişkisi olup da Ahmed b. Hanbel'den en çok rivayette bulunan muhaddis, Ebû Dâvûd'dur. Ebû Dâvûd'un dışında *Kütüb-i Sitte* musanniflerinin rivayet ettikleri hadislerin toplamı 45'tir. Bu sayı, Ebû Dâvûd'un Ahmed b. Hanbel'den rivayet ettiği hadislerin 1/5'ne tekabül etmektedir.

3. Buhârî'nin, Ahmed b. Hanbel'den Hadis Rivayet Etmemesinin Gerekçeleri

Buhârî'nin, Ahmed b. Hanbel'den çok sayıda hadis rivayet etmemesi bir mesele olarak İbn Hacer'in de dikkatini çekmiştir. O, *Fethu'l-bârî'de* Nikah bölümünde "Evlenilmesi Haram ve Helal Olan Kadınlar" bâb başlığı içerisinde Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den rivayet ettiği bir hadis üzerine konuyla ilgili açıklama yapma gereği duymuştur. İbn Hacer, Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den az miktarda hadis rivayet etmesini şöyle izah eder: *Bu kitapta, musannifin/Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den bu konu hakkındaki hadisinden başka bir rivayeti yoktur. Buhârî bir de Megâzî bölümünün sonunda, dolaylı olarak Ahmed b. Hanbel'den bir hadis tahrîc etmiştir. Sanki Buhârî, Ahmed b. Hanbel'den fazla rivayette bulunmamıştır. Çünkü Buhârî önceki yolculuklarında Ahmed b. Hanbel'in birçok hocasıyla karşılaşmış ve onlarla yetinmiştir. Buhârî'nin son yolculuklarında ise Ahmed b. Hanbel, hadis nakletmeyi bırakmıştı. Nadir olarak hadis naklediyordu. Bundan dolayı Buhârî, Ahmed b. Hanbel yerine Ali b. el-Medîni'den daha çok hadis rivayet etmiştir.*³⁴ İbn Hacer'in bu açıklamalarından Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den rivayette bulunmamasının üç gerekçesi ön plana çıkmaktadır. Bunlar, Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'in hocalarına yetişmesi ve onlardan hadis alması; Ahmed b. Hanbel'in son dönemlerinde hadis nakletmemesi ve Ali b. el-Medîni'den hadis nakletmesi şeklinde özetlenebilir.

3.1. Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'in Hocalarından Hadis Rivayet Etmış Olması ve Ali b. el-Medîni Faktörü

Buhârî'nin, Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel'in hocaları arasında, en çok istifade ettiği muhaddislerin başında Ali b. el-Medîni gelmektedir. Ali b. el-Medîni 161/777'de doğmuş, 234/848'de Sâmerâ'da vefat etmiştir.³⁵ Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel'den üç, Buhârî'den ise 33 yaş büyüktür ve her ikisine de hocalık yapmış ve Ahmed b. Hanbel'den yedi yıl önce vefat etmiştir. İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*'de Buhârî'nin, *Şâhih*'inde Ali b. el-Medîni'den 303 hadis tahrîc ettiği bilgisine yer vermişse de³⁶ yaptığımız araştırmaya göre bu sayı 263'tür.

Aşağıdaki tablo, Buhârî'nin Ali b. el-Medîni'den rivayet ettiği hadislerin tariklerini ve miktarlarını vefat tarihi sıralamasına göre göstermektedir:

<i>Câmi'ü's-Şâhih</i> 'te Geçen Ali b. el-Medîni Tarikleri	Hadis Sayısı
Yezîd b. Züreyc (ö. 182/798)	3
Hâtim b. Verdân (ö. 184/800)	1
Muhammed b. Abdirrahmân (ö. 187/803)	1
Abdülazîz b. Abdissamed (ö. 187/803)	1
Mu'temir b. Süleymân (ö. 187/803)	1
Bişr b. el-Mufaddal (ö. 187/803)	3
Merhûm b. Abdilazîz (ö. 188/804)	1
Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804)	5
Abdüla'lâ b Abdüla'lâ (ö. 189/805)	1
İsmail b. İbrahim (ö. 193/808)	5
İbn Uleyye (ö. 193/809)	1
Mervân b. Muâviye (ö. 193/809)	1
Muhammed b. Hâzim (194/809)	2
Velîd b. Müslim (ö. 195/810)	5
Hişâm b. Yusuf (ö. 197/812)	2
Fazl b. Anbes (ö. 197/812)	1
Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)	170
Ma'n b. İsa (ö. 198/814)	3
Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)	8
Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813)	2
Enes b. İyâz (ö. 200/815)	1

³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şâhihi'l-Buhârî*, 9/154.

³⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 7/358.

³⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fazl el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326/1908), 7/357.

Muâz b. Hişâm (ö. 200/815)	2
Ebû Safvân Abdillâh b. Saîd (ö. 200/815)	2
Muhammed b. Bişr (ö. 203/818)	1
Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818)	1
Ezher b. Sa'd (ö. 203/818)	4
Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821)	1
Şebâbe b. Sevvâr (ö. 206/821)	2
Hâşim b. Kâsım (ö. 207/822)	1
Ya'kûb b. İbrahim b. Sa'd (ö. 208/823)	9
Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826)	3
Dahhâk b. Mahled (ö. 212/828)	1
Abdullah b. Yezîd (ö. 213/829)	1
Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî (ö. 215/830)	1
Sâid b. Âmir	1
Haramiy b. Umâra	1
Muhammed b. Zibrikân	1

Buhârî Şahîh'inde Ali b. el-Medînî'den "Ali b. Abdillâh" ismiyle hadis zikreder ve en fazla rivayette bulunduğu tarik Süfyân b. Uyeyne tarikidir. Ali b. el-Medînî kanalıyla *el-Câmi'u's-şahîh*'te Süfyân b. Uyeyne'den rivayet edilen hadis sayısı 170 civarındadır. *el-Câmi'u's-şahîh*'te Süfyân b. Uyeyne'den rivayet edilen hadis sayısı yaklaşık 720 kadardır. Buhârî, Süfyân b. Uyeyne'nin hadislerinin yaklaşık dörtte birini Ali b. el-Medînî kanalıyla elde etmiştir.

Ali b. el-Medînî mihne/halku'l-Kur'ân olayında ayaklarından zincire vurulmuş bir şekilde sekiz ay hapiste kalmıştır. Önceleri ısrarla Kur'ân'ın mahluk olmadığını savunmasına rağmen daha sonra öldürülmekten ve gözlerini kaybetmekten korktuğu için Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü istemeden ve inanmadan kabul etmiştir.³⁷ Ancak onun bu tutumu, ilmî muhitlerde itibar kaybetmesine sebep olmuştur. Ali b. el-Medînî'ye bu tavrından dolayı tepki gösterenler olmuş ve ondan hadis rivayet etmeyi bırakmışlardır. Seleften birçok muhaddis Ali b. el-Medînî'nin Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünde samimi olmadığını, bunu ölümünden ve hapisten kurtulmak için ruhsatı tercih ettiğini bildikleri için ondan hadis rivayet etmişlerdir. Ali b. el-Medînî, Buhârî'nin en çok derslerine katılmayı özlediği hocaları arasındadır.³⁸ Onunla ilgili olarak "Ali b. el-Medînî dışında kimsenin yanında kendimi (hadis ilmi konusunda) küçük görmedim." demiştir.³⁹ Ahmed b. Hanbel'den çok sayıda hadis rivayet eden Ebû Dâvûd'a "Ahmed b. Hanbel mi daha bilgili yoksa Ali mi?" diye sorulduğunda "Ali hadis ihtilafında Ahmed'den daha bilgilidir" cevabını vermesi,⁴⁰ Ali b. el-Medînî'nin ilmî konumunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, babasının mihne/halku'l-Kur'ân olayından sonra Ali b. el-Medînî'den hadis rivayet etmediğini belirtmesi,⁴¹ hadis rivayetinde mihne olayının belirleyici bir yönü olduğunu ortaya koymaktadır. Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde "حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أُنْ بُمْتَحَنَ /Ali b. Abdillâh, imtihana tabi tutulmadan önce bize hadis rivayet etti" şerhini düşmesi⁴² de onun Ali b. el-Medînî'den hadis rivayet etmediğini teyit etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in, Ali b. el-Medînî'den naklettiği hadis sayısı 57'dir. Buhârî'nin Ali b. el-Medînî'den rivayet ettiği hadisler, Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadislerin yaklaşık beş katı kadardır. Bu veri, Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den daha fazla Ali b. el-Medînî'nin hadislerinden yararlandığını ortaya koymaktadır. Böylece, Buhârî, Ahmed b. Hanbel'den rivayet edeceği hadislerin bir kısmını Ahmed b. Hanbel'e ihtiyaç duymadan Ali b. el-Medînî yoluyla elde etmiş olmaktadır. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'de Ali b. el-Medînî hakkında bilgi verirken yalnızca Ahmed b. Hanbel'in ondan hadis rivayet ettiği bilgisini aktarması⁴³ da üç muhaddis arasındaki hocalık-talebelik ilişkisini daha özel hale getirmektedir. Buhârî'nin Ali b. el-Medînî'den çok sayıda hadis rivayetinde bulunmasını onun, ilelü'l-hadis konusundaki uzmanlığıyla da ilişkilendirmek mümkündür.

³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/57-58.

³⁸ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 21/18.

³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 21/18.

⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 21/18.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/441.

⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/464.

⁴³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/358.

3.2. Ahmed b. Hanbel'in Hadis Rivayetini Bırakması

İbn Hacer, Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemesinin gerekçeleri arasında “Buhârî'nin son yolculuğunda Ahmed b. Hanbel'in hadis rivayet etmeyi bıraktığı ve çok nadir olarak rivayette bulunduğu” bilgisine yer vermektedir. Bu kısımda İbn Hacer'in verdiği bu bilgi analiz edilerek Buhârî'nin, Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemesindeki etkisi incelenecektir.

Ahmed b. Hanbel, mihne olayında Halife Me'mûn'un son dönemlerinde 218/833 yılında tutuklanmış ve Me'mûn'un ölmesi üzerine Bağdat'ta oğlu Mu'tasım-Billâh devrinde hapse atılmıştır. Kaynakların verdiği bilgiye göre Ahmed b. Hanbel 219/834 yılında cezaevine girmiş ve orada 30 ay kalmıştır.⁴⁴ Bu sürenin tam olarak 28 ay olduğu da söylenmiştir.⁴⁵ Ahmed b. Hanbel'in cezaevinden çıkışı, 222/837 yılına tekabül etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in tutuklandığı 218 yılında Buhârî 24, serbest bırakıldığı yılda ise 28 yaşlarındaydı.

Ebû Abdillâh el-Bûşencî'nin (ö. 291/904), Ahmed b. Hanbel'in, Mu'tasım öldüğünde Bağdat'ta açıktan hadis rivayet ettiğini belirtmesi⁴⁶ onun, Mu'tasım döneminde de hadis rivayet etmediğini ortaya koymaktadır. Bûşencî'nin “*Mu'tasım ölünce Ahmed Bağdat'ta açıktan hadis rivayet etti.*” şeklinde verdiği bu bilgiden,⁴⁷ Ahmed b. Hanbel'in gizli olarak hadis rivayet ettiği anlaşılabilir da yine Bûşencî'nin verdiği bilgiye göre Mu'tasım'ın ölümünden sonra Ahmed b. Hanbel 227/842 yılında Rebûlevvel ayında açıktan hadis rivayet etmeye başlamış, şikâyet üzerine Şaban ayının sonlarında hadis rivayetini bırakmıştır. Bu olaydan sonra Ahmed b. Hanbel, ölünceye kadar bir daha hadis rivayet etmemiştir.⁴⁸ Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Ahmed b. Hanbel, 227/842-232/847 yılları arasında halifelik yapan Vâsiq-Billâh'ın (ö. 232/847) ölümüne kadar evde gizlenmiş ne namaz için ne de namazın dışında bir sebeple halkın arasına karışmamıştır.⁴⁹ Tespit edilen bu bilgiler çerçevesinde Ahmed b. Hanbel'in, 219/834 yılından başlamak üzere vefat ettiği 241/855 yılına kadar, 227/842 yılındaki beş aylık süre hariç, ders meclislerinden uzak kaldığı ve hadis rivayet etmediği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Ahmed b. Hanbel'in 55 yaşından başlayarak, vefat ettiği 77 yaşına kadar 17 yıl alenî olarak geniş kitlelere hadis rivayet etmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel, halku'l-Kur'ân tartışmalarının sona erdiği, Mu'tezile'nin görüşünü benimseyenlerin devlet üzerindeki etkisinin azaldığı ve mihne olayından dolayı tutuklu bulunanların serbest bırakıldığı halife Mütevekkil 232/847-247/861 döneminde ailesi ve sınırlı sayıdaki arkadaşlarına hadis rivayet etmiştir.⁵⁰

Kaynaklarda Ukaylî'ye dayandırılan (ö. 322/934) ve Müslime b. Kâsım (ö. 353/964) tarafından rivayet edilen bilgiye göre Buhârî, çalışmasını tamamladıktan sonra *Şâhih*'ini Ali b. el-Medînî, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis otoritelerine sunmuş; onlar da dördü hariç bütün hadislerin sahih olduğunu belirtmişlerdir. Ukaylî, tenkit edilen hadislerin sahih olduğu yönünde Buhârî'nin görüşünün doğru olduğunu söyler.⁵¹ Zikredilen muhaddislerden Yahyâ b. Maîn 233/848 tarihinde vefat etmiştir. Bu bilgiye istinaden Buhârî, *Şâhih*'ini 233 yılından önce telif etmiş olması gerekir. Bu tarih, Ahmed b. Hanbel'in vefatından 8 yıl öncesine işaret etmektedir. Bu tarihte Buhârî 39 yaşındaydı. Buhârî'nin *Şâhih*'ini ismi geçen muhaddislere hangi dönemde sunduğu bilgisi yer almamaktadır. Buhârî'nin *Şâhih*'ini üç muhaddisin bulunduğu bir ortamda mı yoksa ayrı ayrı zaman dilimlerinde mi sunduğu bilgisi de açık değildir.

Halku'l-Kur'ân, mihne olayı, Ahmed b. Hanbel'in hapse atılması, hapisten çıktıktan sonra evinde göz hapsinde bulunması gibi hususlar, Buhârî'nin *Şâhih*'ini Ahmed b. Hanbel'e sunduğu bilgisiyle birlikte değerlendirildiğinde *Şâhih*'in, daha erken dönemde telif edilmiş olabileceği akla gelmektedir. Buhârî *Şâhih*'ini 16 yılda tasnif edip tamamladığını belirtir.⁵² Buhârî erken yaşlarda hadis yazmaya ve ezberlemeye başladığı gibi 17 yaşında Basra'da hadis imla ettirmiştir.⁵³ Erken yaşlarda binlerce talebeye hadis rivayet etmesi ve henüz 17 yaşındayken hangi ilim merkezlerinde hangi hadis rivayetlerinin var olduğunu ve hangi merkezlerde hangi rivayetlerin/tariklerin yok olduğunu bilmesi,⁵⁴ onun erken yaşlarda hadisleri topladığını ortaya koymaktadır. Buhârî'nin

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/243.

⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/252.

⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/264.

⁴⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/264.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/265.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/264.

⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/266.

⁵¹ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr el-İşbîlî, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf & Mahmud Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1430/2009), 132.

⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/322.

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/322.

⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/322.

Ahmed b. Hanbel'in ilim meclislerine ilk katılışı, 16 yaşında 210/825 yılında gerçekleşmiştir.⁵⁵ Ahmed b. Hanbel 218/833 yılında başlayan mihne olayına kadar Bağdat'ta hadis rivayet etmiştir. Buhârî'nin sekiz kez Bağdat'a giderek Ahmed b. Hanbel'in derslerine katıldığı yoğun dönemin 210-218 yılları arası olduğu söylenebilir.

İbn Hacer'in, Ahmed b. Hanbel'in son dönemlerde hadis rivayet etmemesinden dolayı Buhârî'nin ondan hadis rivayet etmemiş olabileceği şeklindeki açıklaması, sekiz ayrı periyotta ders halkalarına katılan bir muhaddisin hadis rivayet etmeme gerekçesi için yeterli bir izah değildir. Zira Buhârî, mihne hadisesinden çok önce Ahmed b. Hanbel'in derslerine katılma fırsatı bulmuştur. Ahmed b. Hanbel'in ömrünün son yıllarında hadis rivayet etmemesi, Buhârî'nin ondan hadis rivayet etmemesi için bir gerekçe olsaydı bu gerekçe Buhârî'den daha sonra dünyaya gelmiş olan ve Ahmed b. Hanbel'den 233 hadis rivayet eden Ebû Dâvûd için de geçerli olurdu.

3.3. Halku'l-Kur'ân ve Mihne Olayı

Halku'l-Kur'ân meselesi, Buhârî'nin yaşadığı dönemin tartışılan en güncel ve yaygın olaylarından birisidir. Halku'l-Kur'ân; Kur'an'ın mahlûk/yaratılmış olup olmadığı hususundaki tartışmaları konu edinen kelâmî bir kavramdır. Bu kavram ilk defa 2./8. yüzyılın ilk yarısında Emevî halifesi Hişâm b. Abdümelik (724-743) döneminde Ca'd b. Dirhem'in (ö. 124/742), Kur'ân'ın yaratılmış olduğu söylemiyle başlayarak kelâmî bir tartışma konusu haline gelmiştir.⁵⁶ Cehm b. Safvân, Kur'ân'ın yaratılmış olduğu görüşünü, Ca'd b. Dirhem'den alarak yaymıştır.⁵⁷ Halku'l-Kur'ân konusu bu dönemden itibaren İslâm âlimleri arasında itikadî bir problem olarak tartışılmış ve 2./8. yüzyılın sonlarına doğru Abbâsî halifelerinden Hârûnürreşîd, Emîn ve özellikle Me'mûn dönemlerinde Kur'an'ın mahlûk olduğu söylemi, resmî bir görüş haline getirilmek istenmiştir.⁵⁸

Buhârî, halku'l-Kur'ân konusunda Ahmed b. Hanbel ve ilim ehlinin "Kur'ân'ın mahluk olmadığı, onun dışındakilerin mahluk olduğu" görüşünde olduklarının bilindiğini belirttikten sonra onların bu konuda araştırma yapmayı ve tartışmaya girmeyi hoş görmediklerini söyler.⁵⁹ Buhârî'ye göre Kur'ân'ı okumak, ezberlemek ve yazmak, kulun fiillerinden olduğu için mahluk;⁶⁰ okunan, ezberlenen ve yazılan şey ise mahluk değildir.⁶¹ Buhârî Kur'ân'ın telaffuz edilmesi ve okunması konusunda ayrıntıya girmekle Ahmed b. Hanbel'den ayrılmakta ve Kerâbîsî'nin (ö. 248/862) benimsediği "Kur'an mahlûk değildir, fakat onu telaffuz ediş ve okuyuş mahlûktur" görüşünü benimsemektedir.⁶² Ahmed b. Hanbel, Kerâbîsî'nin bu görüşüne tepki göstermiş ve bunun bid'at olduğunu belirterek görüş sahibini Cehmiyye'den olmakla itham etmiştir.⁶³ Ahmed b. Hanbel, Buhârî'ye nispet edilen ve *Halku ef'âli'l-ibâd* isimli eserinde benzer görüşlerle desteklenen "Benim Kur'ân'ı telaffuz edişim mahluk değildir" sözünün Cehmiyye'nin sözü olduğunu belirtmekle⁶⁴ bir yönüyle Buhârî'nin benimsediği görüşü de eleştirmiş olmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in bu tavrı, hadis âlimleri arasında farklı tepkilere yol açmıştır.⁶⁵

Halku'l-Kur'ân meselesi, zamanla ilmî sahayı aşarak siyasî bir boyut kazanmış ve ardından mihne olayı patlak vermiştir. Mihne olayı; Abbâsîler döneminde Kur'an'ın yaratılmış olup-olmadığı konusunda bazı âlimlerin devlet sorgusundan geçirilmesidir. Bu olay ilk defa Abbâsî halifelerinden Me'mûn tarafından 218/833 yılında başlatılmıştır. Devletin resmî görüşü, "Kur'ân'ın mahlûk/yaratılmış olduğu" yönünde olduğu için aksi yönde görüş bildirenler tespit edilerek ya resmî görevlerden çıkarılmış ya şahitlikleri kabul edilmemiş ya da hapse atılmışlardır.⁶⁶ Mihne olayı, 234/849'da halku'l-Kur'ân tartışmalarının yasaklanmasıyla sona ermişse de bu dönemin tam anlamıyla son bulması ve izlerinin silinmesi, mihne mağdurlarının serbest bırakılmasıyla 237/851 yılında gerçekleşmiştir.⁶⁷

Buhârî, mihne hadisesinin yaşandığı ve Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşünün devlet otoritesi tarafından savunulduğu ve birçok âlimin imtihtandan geçirildiği bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde, halku'l-Kur'ân konusunda Sünnî kelâmcılar, Ahmed b. Hanbel ve devlet otoritesinin benimsediği Mu'tezile olmak üzere üç temel yaklaşım vardı. Mihne hadisesinden sonra taraflar

⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/403.

⁵⁶ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alf b. Muhammed b. Muhammed Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmirî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-'Arabî, 1417/1997), 4/283.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Riyad: Dâru'l-Meârifî's-Su'ûdiyye, ts.), 29.

⁵⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/372.

⁵⁹ Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, 62.

⁶⁰ Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, 113.

⁶¹ Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, 115.

⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/611.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/611.

⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/288.

⁶⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Lafziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/48.

⁶⁶ Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 3/26-28.

⁶⁷ Yücesoy, "Mihne", 3/27.

kendi görüşlerini izhar etmek zorunda kalmış ve muhalif görüşte olan bazı âlimler, birbirlerini dışlamış ve birbirlerinden hadis rivayet etmeyi bırakmışlardır. Zehebî (ö. 748/1348) mihne hadisesinden dolayı, Ahmed el-Harbî, Müslim, Ebû Zür'â ve Ebû Hâtîm'in, Ali b. el-Medîni'den hadis rivayet etmediklerini nakleder.⁶⁸ Zehebî'nin bu tespitini mutlak manada bu râvilerin Ali b. el-Medîni'den hiç hadis rivayet etmedikleri anlamında değil, hadis rivayetini terk etmeleri ve çok az sayıda rivayet etmeleri anlamında yorumlamak gerekir.

Halku'l-Kur'ân konusunun hadis rivayetini ne denli etkilediği hususuna verilen çarpıcı örneklerden birisi de Müslim ile hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (ö. 258/872) arasında geçen hadisedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîḫü Bağdâd* isimli eserinde verdiği bilgiye göre, Zühli bir derste Kur'ân'ın bütün yönleri açısından mahluk olmadığını, Buhârî'nin "Kur'an'ı benim telaffuzum, mahluktur" sözünü tekrar ederek "Kim bu görüşte ise bu bid'atçıdır, onunla ders yapılmaz ve konuşulmaz, kim bu meclisimizden sonra Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin dersine katılırsa onu itham edin, çünkü Buhârî'nin dersine ancak onunla aynı görüşte olan kişi katılır" demiştir.⁶⁹ Zehebî, Zühli'nin bu açıklamalarından sonra Müslim b. Haccâc'ın dersi terk ettiğini nakleder.⁷⁰ Müslim ve Ahmed b. Seleme dersi terk edince Zühli, Buhârî hakkında "Onu bu şehirde barındırmayın" demesi üzerine Buhârî korkmuş ve Nişâbü'r'u terk etmiştir.⁷¹ Buhârî 250/864 senesinde Rey'e gelince, Zühli bir mektup göndermiş ve Kur'ân lafzının mahluk olduğu görüşünü açıkça söylediği gerekçesini öne sürerek Ebû Hâtîm ve Ebû Zür'â'nın, Buhârî'nin hadislerini terk etmelerini sağlamıştır.⁷² Ebû Hâtîm ve Ebû Zür'â gibi Buhârî'yi öven ve sika olduğunu tereddütsüz söyleyen meşhur muhaddislerin Buhârî'nin hadislerini terk etmeleri, halk'ul-Kur'ân konusunun etkilerini ortaya koymaktadır.

Buhârî, halku'l-Kur'ân ve mihne hadiseslerinden dolayı Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemiş olabileceği hususunda elde somut deliller ve bulgular olmasa da mihne olayının hadis rivayetini etkilediği gerçeği⁷³ göz önünde bulundurulduğunda, siyâsî konjonktürü okuyup dönemin şartları gereği *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'inde Ahmed b. Hanbel'den çok az sayıda hadis rivayet etmiş olabilir. Buhârî'nin özellikle Ahmed b. Hanbel'in hadis rivayetini bıraktığı Ali b. el-Medîni'den çok sayıda hadis rivayet etmesi, onun mihne hadisesinin toplumsal yönlerini göz önünde bulundurarak eserini telif ettiğini ortaya koymaktadır.

3.4. Tahrîcde Benimsenen Metot

Buhârî'nin hadis tahrîcinde benimsediği metotlardan birisi âlî isnadı elde etmektir. Hadis rivayetinde âlî isnadı elde etmek, aynı zamanda rivayet ve tasnif asrının özelliklerindedir. Âlî isnad, hadis metninin birden çok ya da metinleri farklı da olsa birkaç isnaddan en az râvi ile hadisin ilk kaynağına ulaşan senedir.⁷⁴ Âlî isnad; önceki râviden ya da daha önce vefat eden râviden hadis rivayet etmek olarak da tanımlanır.⁷⁵ Âlî isnad, râviyi en faziletli ve en hayırlı çağa⁷⁶ ulaştırma görevi görmektedir.⁷⁷ Âlî isnad, hadisin güvenilirlik ve sıhhati açısından bir kriter ve ölçüt olarak değerlendirilir. Bundan dolayı musannifler, bir hadis metninin iki veya daha çok tarikini elde etmişlerse, bu tarikler içerisinde râvilerin güvenilir olmalarını da dikkate alarak rivayet zinciri en az râviden oluşan rivayeti tahrîc ederek eserlerine alma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bunun için muhaddisler, büyük fedakarlıklara katlanarak uzun yolculuklar yapmıştır. Sırf âlî isnadı elde etmek için yolculuklar yapılması müstehap görülmüştür.⁷⁸ Ahmed b. Hanbel'in âlî isnadın elde edilmesini, öncekilerin sünneti olarak görmesi ve Yahyâ b. Maîn'in ölüm döşegindeyken neyi arzuladığı sorusuna "وَإِسْنَادٌ عَالِيٍّ، وَبَيْتٌ خَالِيٍّ/Tenha bir ev ve âlî isnad" şeklinde cevap vermesi, âlî isnadın önemini ortaya koymaktadır.⁷⁹

Rivayet zincirinin uzaması, rivayetin değişme ve farklılaşma olasılığını artırdığından ve hadis metninin güvenilirlik derecesine tesir ettiğinden, musannifler elden geldiğince nâzil isnaddan kaçınmışlardır. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) râvi sayısının azlığı, hata payını azaltacak; çokluğu da artıracak olduğundan, âlî isnadın, isnadı noksanlıklardan uzaklaştırdığını

⁶⁸ Muhammed b. Ahmed b. 'Usman b. Kaymaz ez-Zehbî, *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1963), 3/138.

⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîḫü Bağdâd*, 2/340.

⁷⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/460.

⁷¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/460, 462.

⁷² Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1271/1952), 7/191.

⁷³ Serdar Demirel, *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021), 146-152.

⁷⁴ Raşit Küçük, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/157.

⁷⁵ Ebû'l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. 'Abdurrahmân b. Muḥammed es-Seḥâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerḥ Elfiyyeti'l-hadîsi'l-'Irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 3/332.

⁷⁶ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İnsanların en hayırlısı, benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir." Buhârî, "Şehâdet", 9, "Fezâ'ilü aşâbi'n-nebî", 1.

⁷⁷ Seḥâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerḥ Elfiyyeti'l-hadîsi'l-'Irâkî*, 3/332.

⁷⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Muḥaddimetü İbni's-Şalâh ('Ulümü'l-hadîs)*, thk. Nûreddin İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1406/1986), 256.

⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Muḥaddimetü İbni's-Şalâh*, 256.

belirtir.⁸⁰ İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) âlî isnadı talep etmenin, muhaddisin beklentisinin/himmetinin büyüklüğünden, çok değerli ve açık fikirli olmasından ileri geldiğini ifade eder.⁸¹ İbn Dakikül'îd (ö. 702/1302), uluvvu isnadı tercih etmenin, sıhhte daha yakın ve hatanın daha az olması gibi iki önemli yönüne dikkat çeker.⁸²

Âlî isnadın elde edilmesinin birçok yöntemi olmakla beraber, aynı sırda yaşamış hoca-talebe ilişkisi olan musanniflerin en çok dikkat ettikleri hususların başında bir önceki nesilden/hocasının hocasından hadis alarak sened zincirini kısa tutmak gelmektedir. Örneğin Buhârî'yle aynı sırda yaşayan Müslim, Buhârî'den çokça yararlanmasına, onun ilmîni takdir edip hakkında övgü dolu sözler söylemesine ve onu halku'l-Kur'ân konusunda müdafaa etmesine rağmen, ondan sadece iki hadis rivayet etmiştir. Müslim'in, Buhârî'den hadis rivayet etmemesinin sebepleri arasında Buhârî'nin hocalarına yetişmiş olması zikredilebilir. Çünkü Müslim'in, Buhârî'nin hocasından alacağı bir hadisi Buhârî'den almış olması, sened zincirinin sayısını artıracak ve senedin isnad derecesini düşürecektir.

Sehâvî (ö. 902/1497), Buhârî'nin Şaḥîḥ'inde Şafiî tarikiyle İmam Mâlik'in hadislerine yer vermemesini, arada iki vasıta olup isnadın uzaması gerekçesiyle açıklamaktadır.⁸³ Ebû Bekr el-İsmâîlî (ö. 371/982), Buhârî'nin Zührî'nin (ö. 124/742) hadislerini Ma'mer (ö. 153/770) yerine daha çok Şuayb (ö. 162/779) kanalıyla rivayet etmesini, âlî isnad gerekçesine dayandırır.⁸⁴ Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in hocası İmam Şafiî yerine daha önce gelen hocası Vekî' b. Cerrah'tan rivayet etmesi de âlî isnadın bir sonucu olarak düşünülebilir.

Benzer şekilde Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'in hocalarından hadis dinleme ve alma imkânı elde etmişken ilgili hadis Ahmed b. Hanbel'den dinleyerek almış olsa da İbn Hanbel'in araya girmesi, sened zincirini uzatacaktır. Bu sebeple Buhârî'nin, 600.000 hadisten tahrîc ederek meydana getirdiği⁸⁵ Şaḥîḥ'inde diğer kriterlerle birlikte âlî isnad prensibine de riayet ettiği söylenebilir. 600.000 hadis içerisinde Ahmed b. Hanbel'den alınan hadis sayısı bilinmediğinden, Buhârî'nin sırf âlî isnad prensibinden dolayı Ahmed b. Hanbel'in kaç hadisini elelediği sonucuna ulaşmak imkânsızdır.

Sehâvî, Ahmed b. Hanbel'in nâzil isnadla yetinmeye meyilli olduğunu belirtir ve Yahyâ b. Main'e "Eğer âlî isnadı kaçırdıysan nâzil isnadla yetinirsin. Eğer bu gencin (İmam Şafiî) aklını kaçırsan/ondan alman gerekeni alamazsan, bir daha onu göremezsin" dediğini nakleder.⁸⁶ Sehâvî'nin Ahmed b. Hanbel'le ilgili olarak naklettiği bu bilgiler, İbn Ebî Hâtim'in, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde şu şekilde geçmektedir: "Abdurrahmân, Osman el-Havârizmî'den o da Muhammed b. Fazl el-Bezzâz'dan o da babasından şöyle işittiğini rivayet eder: "Ben, Ahmed b. Hanbel'le beraber hac yaptım. Bir yerde oturduk, sabah namazını kılınca mescidi dolaştım. Süfyan b. Uyeyne'nin ders meclisine geldim, Ahmed b. Hanbel'i bulmak için meclis meclis dolaşıyordum, sonunda Ahmed'i, başında saç topuzu olan genç bir Arâbî'nin yanında buldum. Onu sıkıştırdım ve Ahmed b. Hanbel'in yanına oturdum ve ona "Yâ Ebâ Abdullah! Zührî'nin, Amr b. Dinâr'ın, Ziyâd b. 'İlâka'nın ve tabîinden adını bilmediğimiz birçok kişinin hadislerini rivayet eden İbn 'Uyeyne'yi mi terk ettin?" dedim. O da bana dedi ki: "Sessiz ol! Eğer âlî isnad ile rivayet edilen bir hadisi kaçırsan, nâzilini bulursun. Bu senin dinin ve aklın konusunda sana bir zarar vermez. Ama eğer bu gencin aklını/yorum kabiliyetini kaçırsan, korkarım ki onu kıyamete kadar bir daha bulamazsın. Allah'ın Kitab'ı hakkında Kureyşli bu gençten daha fakih kimseyi görmedim." "Kim bu genç? diye sorunca, dedi ki: Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî."⁸⁷ Gerek İbn Ebî Hâtim'in bu rivayetinde gerekse Sehâvî'nin Ahmed b. Hanbel'in nâzil isnadla yetinmeye meyilli olduğu tespitinde görüleceği üzere Ahmed b. Hanbel'in âlî isnadla ilgili özel bir gayretinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in 34 yaşından⁸⁸ önce söylediği nâzil isnadla yetinilebileceği söyleminin ve âlî isnadla ilgili özel bir gayretinin olmayışının, âlî isnad konusunda hassas olan Buhârî gibi muhaddisler tarafından bilinen bir husus olması muhtemeldir. Buhârî'nin, hadisin âlî isnadını elde etmek istemesi ve kaynağına ulaşarak hadisleri rivayet etme arzusu, onun Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemesindeki etkenlerden birisi olabilir.

⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Muḥaddimetü İbnî's-Şalâh*, 256.

⁸¹ Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, *Mes'ele'tü'l-üliv ve'n-nüzül fi'l-hadîs*, thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed (Küveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 51.

⁸² Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerh Elfiyyeti'l-hadîsli'l-İrâkî*, 3/336.

⁸³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerh Elfiyyeti'l-hadîsli'l-İrâkî*, 3/337.

⁸⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerh Elfiyyeti'l-hadîsli'l-İrâkî*, 3/337.

⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmî li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmud Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983), 2/185.

⁸⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerh Elfiyyeti'l-hadîsli'l-İrâkî*, 3/335.

⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/203.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel'in mezkûr sözü 34 yaşından önce söylediği çıkarımı, Süfyan b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) vefat bilgisine dayanmaktadır.

Sonuç

Ahmed b. Hanbel'den sonraki tabakada yer alan Buhârî, onun ilim meclislerine ilk defa 16 yaşında 210/825 yılında Bağdat'ta katılmıştır. Buhârî, sekiz defa Bağdat'a gitmiş ve her gidişinde Ahmed b. Hanbel'in ilim meclislerine katılmış ve ondan istifade etmiştir.

Ahmed b. Hanbel'den Taberânî, 294; Hâkim en-Nîsâbûrî, 290; Beyhakî, 290; Ebû Dâvûd, 233; İbn Hibbân, 27; Müslim, 21; Nesâî, 16; İbn Mâce, 4; İbn Ebî Şeybe, 2; Dârimî, 1; Tirmizî, 1; Bezzâr, 1 ve İbn Huzeyme, 1 hadis rivayet etmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* musannifleri içerisinde Ahmed b. Hanbel'den çok sayıda rivayette bulunan tek muhaddis, Ebû Dâvûd'dur. Ebû Dâvûd'un Ahmed b. Hanbel'den rivayet ettiği hadislerin sayısı, diğer *Kütüb-i Sitte* musanniflerinin rivayet ettikleri hadislerin sayısının neredeyse beş katı kadardır.

İbn Hacer, Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'den az miktarda hadis rivayet etmesini; Buhârî'nin Ahmed b. Hanbel'in hocalarına yetişmesi ve Ali b. el-Medîni'den hadis nakletmesi ile Ahmed b. Hanbel'in son dönemlerinde hadis nakletmemesi şeklinde gerekçelendirmiştir. Bu gerekçelere ek olarak, halku'l-Kur'ân, mihne olayı ve Buhârî'nin hadis tahrîcinde benimsediği âlî isnad prensibinin de onun, Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemesinde etkili olduğu söylenebilir.

Buhârî'nin Ali b. el-Medîni'den rivayet ettiği hadisler, Ahmed b. Hanbel'in Ali b. el-Medîni'den rivayet ettiği hadislerin yaklaşık beş katı kadardır. Buhârî, Ahmed b. Hanbel'den rivayet edeceği hadislerin bir kısmını, Ahmed b. Hanbel'e ihtiyaç duymadan Ali b. el-Medîni kanalıyla elde etmiştir. Buhârî'nin Ali b. el-Medîni'den çok sayıda hadis rivayetinde bulunmasını, onun ilâhî-hadis konusundaki uzmanlığıyla da ilişkilendirmek mümkündür.

Araştırmada tespit edilen bilgiler çerçevesinde Ahmed b. Hanbel'in, 219/834 yılından başlamak üzere vefat ettiği 241/855 yılına kadar, 227/842 yılındaki beş aylık süre hariç, ders meclislerinden uzak kaldığı ve hadis rivayet etmediği ortaya çıkmaktadır. İbn Hacer'in, Ahmed b. Hanbel'in son dönemlerde hadis rivayet etmemesinden dolayı Buhârî'nin ondan hadis rivayet etmemiş olabileceği şeklindeki açıklaması, sekiz ayrı periyotta ders halkalarına katılan bir muhaddisin hadis rivayet etmeme gerekçesi bakımından izaha muhtaçtır. Zira Buhârî, mihne hadisesinden çok önce Ahmed b. Hanbel'in derslerine katılma fırsatı bulmuştur. Ahmed b. Hanbel'in ömrünün son yıllarında hadis rivayet etmemesi, Buhârî'nin ondan hadis rivayet etmemesi için bir gerekçe olsaydı bu gerekçe Buhârî'den daha sonra dünyaya gelmiş olan ve Ahmed b. Hanbel'den 233 hadis rivayet eden Ebû Dâvûd için de geçerli olurdu. Erken yaşlarda binlerce talebeye hadis rivayet etmesi, henüz 17 yaşındayken hangi ilim merkezlerinde hangi hadis rivayetlerinin var olduğunu ve hangi merkezlerde hangi rivayetlerin/tariklerin olmadığını bilmesi, onun erken yaşlarda hadisleri topladığını ortaya koymaktadır.

Buhârî'nin halku'l-Kur'ân ve mihne hadiselerinden dolayı Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemiş olabileceği hususunda elde somut deliller ve bulgular olmasa da mihne olayının hadis rivayetini etkilediği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda onun, dönemin şartları gereği *el-Câmi'u'ş-Şaḥîḥ*'inde Ahmed b. Hanbel'den az sayıda hadis rivayet ettiği söylenebilir. Buhârî'nin özellikle Ahmed b. Hanbel'in hadis rivayetini bıraktığı Ali b. el-Medîni'den çok sayıda hadis rivayet etmesi, onun mihne hadisesinin toplumsal yönlerini göz önünde bulundurarak eserini telif ettiğini göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel'in 34 yaşından önce söylediği nâzil isnadla yetinilebileceği söyleminin ve âlî isnadla ilgili özel bir gayretinin olmayışının, onun Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmemesinde etken olması muhtemeldir. Hadis alma koşulları oluşmasına rağmen, mihne, âlî isnad vb. gibi nedenlerden ötürü rivayeti bilinçli olarak tercih edilmeyen ya da mağdur olan başka musanniflerin olup-olmadığı konusunda ayrı bir araştırma yapılabilir.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmud Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-Bezzâr. *el-Baḥru'z-zeḥḥâr/Müsned*. thk. Âdil b. Sad-Mahfuzurrâhmân vd.. Medine: Mektebetü'l-ʿUlûm ve'l-Hikem, 1430/2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-evsaf*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Kahire: Dâru'l-Va'ıy, 1397/1977.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-kebir*. thk. Muhammed b. Sâlih el-Debbâsî. Riyad: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 1440/2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Ḥalku efâli'l-ıbbâd*. thk. Abdurrahman Umeire. Riyad: Dâru'l-Meârif es-Su'ûdiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Kitâbu'd-Du'afâ'i's-şagîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'ıy, 1396/1976.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Ḳurretü'l-ayneyn bi-refi'l-yedeyn fi's-şalât*. thk. Ahmed eş-Şerîf. Küveyt: Dâru'l-Erkâm, 1404/1983.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed Dâranî. el-Memleketü'l-ʿArabiyyeti's-Su'ûdiyye: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1412/2000.
- Demirel, Serdar. *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb Arnaût vd.. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Hâkim en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Ebî Hâtîm, Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1271/1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Kitâbü'l Muşannef fi'l-ehâdiş ve'l-âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali Ebü'l-Fazl. *Fethu'l-bârî bi-şerḥi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali Ebü'l-Fazl. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmîyye, 1326/1908.
- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed el-İşbîlî. *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf & Mahmud Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1430/2009.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Şahîhu İbn Hibbân*. thk. Muhammed Ali Sönmez & Hâlis Aydemir. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *eş-Şikât*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme. *Şahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafâ A'zamî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1424/2003.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1395/1975.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿArabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî eş-Şeybânî. *Mes'elletü'l-ülûv ve'n-nüzûl fi'l-ḥadîş*. thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed. Küveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân. *Muḳaddimetü İbni's-Şalâh (ʿUlûmü'l-ḥadîş)*. thk. Nûreddin İtr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- Küçük, Raşit. "İsnâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmun'im Şelbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Sehâvî, Ebü'l-Ḥayr Şemsüddîn Muḥammed b. Abdurrahmân b. Muḥammed. *Fethu'l-muğîs bi-şerḥ Elfiyyeti'l-hadîsli'l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 3. Basım, 1414/1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Halku'l-Kurân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Lafziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/48. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Usman b. Kaymaz. *Mîzânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Usman b. Kaymaz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.